

schrijven 2

EXPRESSIEF SCHRIJVEN IN PROJECTEN

Het tweede artikel over de functie van expressief schrijven bij het leren is geschreven door Rein ten Have, docent aan de mavo-afdeling van de Rijksscholengemeenschap Buys Ballot in Zaltbommel.

Samen met zijn collega's probeerde hij de ideeën die Jan Lips, Willem Spee en Betske Tans in hun artikel beschrijven te verwerken in een aantal projecten. Hier wordt onder een project verstaan: werken rond een vast thema gedurende een langere periode binnen het vak.

In dit artikel beschrijft hij die projecten, de lijn die er in zit en vooral hoe de leerlingen er op reageerden.

Het ontwikkelen van een schrijfdidactiek is intussen verder gegaan, want het is inmiddels een aantal maanden geleden dat een en ander in de derde klas is uitgevoerd. Waar dat relevant is geeft hij recentere ervaringen.

Na een korte inleiding worden er drie projecten beschreven: 'De Krant', 'Relaties' en 'Samenwerking'. Steeds is eerst het project beknopt beschreven en daarna gaat Rein uitvoeriger in op belangrijke punten.

Tot slot worden gedeelten uit logboeken van leerlingen ter illustratie aangehaald.

Inleiding

Aansluitend op het artikel van Jan Lips, Willem Spee en Betske Tans zal ik proberen aan te geven hoe ik de ideeën die zij beschrijven heb verwerkt in een aantal projecten.

Hierin probeer ik vooral bezig te zijn met het proces van verwerken van inhouden, omdat dat het centrale probleem blijkt te zijn in het schrijfproces. De projecten zijn allerminst volmaakte

produkten, maar veeleer resultaten van ervaringen uit het verleden, nieuwe impulsen uit de literatuur en andere projecten en ideeën van leerplanontwikkelaars en docenten. De bedoeling is dan ook niet ze na te volgen als voorbeelden. Ze zijn voornamelijk opgezet om:

— aanknopingspunten te bieden om consequent te kunnen doordenken welke vorm van schrijven op welk moment een rol zal kunnen spelen binnen verschillende fasen van Gericht Schrijven;

- meer zicht te geven op de functie die schrijven heeft in het leer/schrijfproces;
- een beeld te kunnen schetsen van de eindproducten die voor alle leerlingen zijn te realiseren.

De lijn die ik volg, moet leiden naar een situatie waarin leerlingen met een grote mate van vrijheid bezig kunnen zijn met het verdiepen van hun begrip van dingen die hen ook werkelijk interesseren en die voor hen belangrijk zijn.

Specifiek voor deze drie projecten geldt, dat er steeds gestart werd vanuit eerstehands informatie en dat het schrijven expressief is. Onder expressief schrijven versta ik die vorm van schrijven, die niet gericht is op een publiek, maar die de leerlingen helpt hun gedachten helder te maken. In het voorafgaande artikel heet dat conceptualiserend schrijven.

Heel voorzichtig en tastend begin ik tweedehands informatie in te voeren, iets abstracter, met eindopdrachten die naar een vertrouwd publiek toe en vaak weer erg concreet toch transactionele (zakelijke, geschreven voor een ander) producten opleveren. Het tasten is telkens naar hoever je kunt gaan. Soms nemen leerlingen een te grote sprong, soms zijn we even niet alert en blijkt achteraf dat een bepaald onderdeel niet goed is begrepen. Dan moet er weer teruggekoppeld worden. Dat er in zo'n nauwe samenwerking tussen leerling en leraar een goede relatie moet bestaan, lijkt me duidelijk. Zo'n relatie is niet vanzelfsprekend aanwezig, maar moet opgebouwd worden. Het doel van de projecten is dan ook dat de relatie tussen mij en de leerlingen steeds beter wordt. De traditionele rol van de leraar verandert van beoordelaar naar gesprekspartner. De vrijheid en verantwoordelijkheid van de leerlingen wordt langzamerhand groter. Binnen die sfeer speelt het verwerkingsproces.

We begonnen aan een zeer gestructureerd project 'De Krant'. Tijdens het werken ontdekte ik, dat er behoefte was aan een duidelijk thema. Omdat juist in de relaties tussen leerlingen en docenten vaak problemen voorkomen, heb ik gekozen voor 'Relaties'. Aan het eind van dit project wilden de leerlingen er nog op doorgaan en toen ontstond het project 'Samenwerking'.

Project 'De Krant'

In de derde klas ben ik begonnen met een project dat ik 'De Krant' heb genoemd.

De leerlingen hadden aan het begin van het leerjaar nog weinig ervaring in het werken aan projecten. Van een goede relatie leraar/leerling was nog nauwelijks sprake. Je kunt zeggen dat we vanuit het niets startten.

Het project is opgebouwd rond de vaardigheid beschrijven. Dat geeft zeker in het begin houvast. Centraal staat het maken van zo concreet mogelijke beschrijvingen van de werkelijkheid en daar beperk ik me toe. Wel is er een grote afwisseling in werkvormen.

Allemaal nog wennen, voor de klas, maar ook voor mij. Achteraf bleek de vaardigheid die getraind was ons goed van pas te komen bij de volgende projecten. En het oefenen met verschillende werkvormen wierp ook vruchten af. In het begin was het nog een heel geworstel.

Een geworstel om gewoontes aan te kweken, maar vooral om geloofwaardigheid, eerlijkheid, echtheid, om een goede relatie tussen docent en leerlingen te laten ontstaan.

Beschrijving project

Les 1

Foto 'snackbar' aanbieden.

Opdracht: Speel in groepjes wat er gebeurt en wat daarna gebeurt!

Een chronologisch verslag van de les komt in het logboek.

Les 2

Recapitulatie van de vorige les door middel van het logboek.

Foto van Lech Walesa aanbieden.

Opdracht: Schrijf op wat er op de foto gebeurt en wat er daarna gebeurt.

Voorlezen van eigen werk en in het logboek schrijven.

Les 3

Recapitulatie via logboek.

De leerlingen kunnen nu schriftelijk reageren op de opmerkingen onder de teksten uit de vorige les.

Uitdelen van foto van les 2 maar nu met tekst en kop. Gesprek over de vraag: Past deze kop bij jouw verhaal?

Opdracht: Schrijf op wat de overeenkomsten tussen jouw tekst en het krantebericht zijn; geef ook de verschillen aan.

Logboek: Schrijf op wat er gebeurde en wat je er-

van vond.

Les 4a en 4b

Praten over logboek m.b.t. de verschillende interpretaties.

Oefening in concreet beschrijven:

- affiche (stop Neutronenbom); 2 leerlingen de klas uit, de anderen beschrijven affiche. Aan de hand van een goede beschrijving tekenen de 2 het affiche op het bord.
- beschrijving van de stoel waarop je zit
- beschrijving van een pantomime, niet interpreteren
- beschrijving plaat oude/jonge vrouw
- beschrijving van 2 min. video; eerst kijken, dan beschrijving maken
- 6 verschillende foto's, elke leerling beschrijft er een, de beschrijvingen worden uitgewisseld en de ander tekent de foto uit, resultaat nabespreken om te zien of de verschillen tussen de foto en de tekening te maken hebben met de beschrijving.

Logboek, verder ook in elke les

Les 5

Introductie van een opdracht die leidt tot het beschrijven van een zelf te kiezen object. Elke leerling bedenkt een onderwerp, inventarisatie op het bord (wat al op het bord staat, mag niet meer gekozen worden). De opdracht wordt thuis gemaakt. Naast deze opdracht bespreken we de mogelijkheid om een gemeenschappelijk eindproduct te maken. We kiezen voor het maken van pagina's waarop teksten staan die bij elkaar horen.

Afspraken in het logboek.

Les 6

Meegebrachte teksten worden gelezen. De leerlingen geven commentaar en elke tekst krijgt een titel: nodig voor het rubriceren.

Ordenen en categorieën maken via klasgesprek.

Les 7

Categorieën bespreken; daarna leerlingen in groepen. Elke groep krijgt een categorie en de daarbij behorende teksten en moet nu vorm geven aan de teksten, zodat een blad kan worden gevuld. Werkafspraken moeten nagekomen worden.

Les 8 en zoveel als er nodig zijn

Vervolg les 7.

Laatste les

Bladen worden aan de muur gehangen, iedereen leest.

Nabespreking van:

- het resultaat van de bladen en de concrete beschrijvingen
- het hele project en wat we daarin geleerd hebben
- welke dingen we in toekomstige projecten hebben te doen.

Bovenstaande beschrijving geeft aanleiding een paar dingen uitvoerder te beschrijven.

Het logboek

Een centrale plaats in het project neemt het logboek in. Sommige leerlingen hadden al ervaring met het schrijven van een soort dagboek. Dat mag, maar bij een logboek stel ik me iets zakelijks voor, meer een neerslag van wat er geleerd is, een manier van vastleggen van wat er is afgesproken of wat er gaat gebeuren.

Het logboek moet ook openbaar zijn en door anderen gebruikt kunnen worden als informatiebron. Bijvoorbeeld als er een leerling ziek is geweest, als er een vreemde in de klas komt kijken of als een les wordt overgenomen door een collega.

Logboekfragment:

'Dit was de negende les. We hebben vandaag veel logboeken gehoord. Dit kwam omdat Marijke er gisteren niet was en dus snapte ze eerst niet wat we gisteren gedaan hadden. Ook ik had voorgelezen.'

Een aantal leerlingen leest elke dag voor uit het logboek. De klas bespreekt of dat wat er staat duidelijk en volledig is. Ik lees nu en dan ook de logboeken door. Ik reageer schriftelijk. De reacties zijn meestal aanmoedigend, gevolgd door een vraag. De logboekschrijver reageert dan weer op die vraag: een begin van correspondentie. De invoering van het logboek gaat niet zonder slag of stoot. Er is vooral veel tegenzin in het voorlezen. Aanvankelijk vergeten de leerlingen de logboeken veelvuldig, ze mopperen omdat er geen privé-zaken aan de orde kunnen komen door de openbaarheid en ook omdat het saai is elke dag dat voorlezen.

Uit een logboek:

'De saaie dingen vind ik eigenlijk het logboek bijhouden en het voorlezen.'

We houden echter 'ijzeren-heinig' vol en we proberen de zin aan te geven door het logboek ook werkelijk te gebruiken.

Verder prijzen we alles uitbundig als het er een beetje op gaat lijken. Al ploeterend komt zo'n gewoonte er toch in. Maar echt leuk vinden de meesten het toch niet.

Fragment:

16-10-'81

Dit was de laatste les van het project. We hebben vandaag de krant afgemaakt. Ik hoop dat we na de vakantie verder gaan met de krant afmaken, ik bedoel drukken enz.

De vervelendste les vond ik de les dat we telkens rond moesten gaan om die stukjes te lezen. Ik vond dit heel saai.

Het volgende project is samenvatten.

Ik zou het wel leuk vinden als dat project over sportartikelen gaat. Dat is weer een keer wat anders.

Ik vond dit een heel fijn project.

Het rollenspel

Een belangrijke werkvorm die ik in andere klassen veel gebruik is spel. Door spel kun je je inleven in verschillende situaties. Dingen die veraf staan of onduidelijk zijn worden in het spel werkelijk beleefd en daardoor concreet. Spel werd ook nu gebruikt. Deze leerlingen waren dat niet gewend, dat was dus wel even vreemd.

De klas werd in groepen verdeeld. Die groepen startten hun spel vanuit een foto van jongeren in een snackbar. Wat er verder gebeurde bepaalde de groep. Het was mijn bedoeling, dat de leerlingen zouden ervaren, dat ondanks een zelfde startpunt er verschillende spelen zouden ontstaan. Het verschil zou hem kunnen zitten in de verschillende interpretaties van de werkelijkheid van de foto. Een leerling schreef in zijn logboek:

'We hebben allemaal geholpen het toneelstukje te maken. Toen iedereen klaar was gingen we de stukjes spelen. Nadat we dat gedaan hadden, gingen we er over praten wat voor verschillen er in zaten, wat er gelijk aan was en dat soort dingen. Er kwam toen uit dat met dezelfde foto vijf verschillende verhaaltjes waren gekomen.'

Zelf schrijf ik na de eerste les in mijn logboek:

'Er waren goede vondsten bij. Het was nog erg rommelig, chaotisch. Veel leerlingen durfden nog niet echt en vonden het gek.'

Door die onwennigheid moet je natuurlijk ook heen. Het durven spelen heeft ook weer veel te maken met de sfeer in de klas en met de relatie onderling. In zo'n beginstadium is er veel afweer tegen een werkvorm als spel, want je moet je bloot geven. Ik merk dat dit verandert, als je tenminste niet te snel opgeeft en als je blijft werken aan de sfeer.

Eerlijkheid, betrouwbaarheid, het zijn allemaal zulke schitterende kreten. Ze zijn echter van essentieel belang in het leerproces, heb ik gemerkt en ze kunnen niet serieus genoeg genomen worden. Win je het vertrouwen, dan wordt spel een werkvorm, die door bijna iedereen zeer gewaardeerd wordt en waar enthousiast in gewerkt wordt. Je wint er een machtig middel mee om moeilijke, abstracte zaken concreet te maken.

Het beschrijven van foto's

Uit de inleiding blijkt dat het laten beschrijven een van de doelen is van het project. De opdrachten kunnen fictioneel zijn, maar ook zuiver gericht op beschrijven. Eerst een voorbeeld van fictioneel schrijven. We delen de foto uit waar Lech Walesa op staat. De opdracht is een verhaaltje te schrijven. We geven verder geen informatie. Sommigen weten wat de foto voorstelt, sommigen vermoeden het, anderen weten van niets. Feit en fictie wisselen elkaar dus af. Vast staat wat op de foto te zien is. De rest wordt kennis of fantasie. In een logboek staat:

'We kregen een foto (het blijkt achteraf een man te zijn die met de Poolse vakbond te maken heeft, maar dat wist ik niet. Het zal wel in de krant gestaan hebben.) Als je niet wist waar die foto mee te maken had dan moest je je fantasie maar gebruiken en er maar wat van schrijven. Ik heb er een Rock-en-Roll-star van gemaakt en geschreven dat hij zijn honderdste optreden deed en tevens zijn verjaardag vierde. Buiten werd deze persoon opgewacht, werd op handen gedragen en naar zijn auto gedragen, terwijl fans z'n verjaardagslied zongen. Naderhand gaf hij nog een feestje waar vijfhonderd personen bleken te zijn.'

De volgende dag schreef een ander:

‘Toen we dat gedaan hadden kregen we de foto van gisteren terug waarbij je zelf een verhaaltje moest maken. Bij mij stond als opmerking: “Weet je hoe die man heet?” Mijn antwoord is: “Ja, hij heet Van der Louw.”’

Dit stukje is een voorbeeld van een heel summier communicatie tussen docent en leerling. Niet erg diepgaand hier nog. Maar toch een begin van gewenning van contact dat op die manier mogelijk is.

Later geef ik opdracht om foto's te beschrijven zonder dat daarbij fantasie of mening een rol spelen. Het doel is te leren een letterlijke objectieve beschrijving van de foto te maken.

Controle of het gelukt is wordt uitgevoerd door leerlingen die de foto niet gezien hebben. Ze hebben bijvoorbeeld geprobeerd de voorstelling van de foto te tekenen aan de hand van de beschrijving.

Het beschrijven van foto's is geen gemakkelijke keus. Om te beginnen vereist het een zekere systematiek bij het beschrijven. Is die er niet, dan wordt het voor een lezer erg ingewikkeld om zich een beeld te vormen. Maar ook blijkt het moeilijk om het interpreteren en fantaseren achterwege te laten. Vooral als foto's aanleiding geven tot interpreteren.

Een leerling schrijft:

‘Toen moesten we van een beschrijving een tekening maken. Toen we dit gedaan hadden zijn we naar de persoon gegaan die de beschrijving gemaakt had. We hebben toen de tekening naast de beschrijving van de foto gelegd. En naar de verschillen en gelijkenissen gekeken. De meeste tekeningen waren aardig gelukt. Dit was niet alleen een compliment voor de tekenaar, maar ook voor de persoon die de beschrijving had gemaakt. De fouten waren meestal dat de richting verkeerd was bijvoorbeeld het mannetje in de verkeerde hoek staat of met zijn gezicht naar de verkeerde kant keek.

Ikzelf vond dit een heel moeilijke les. Maar we hebben weer dingen bij geleerd hoe je betere beschrijvingen krijgt.’

Het is duidelijk dat de leerling het gevoel heeft iets geleerd te hebben.

Een ander middel is een beschrijving maken van

een stoel.

‘Moesten we later onze stoel (!) beschrijven. Iedereen stoelen op de tafel. Deed ik op de lagere school ook als ik naar huis ga. Ik vond het wel origineel bedacht om je stoel te beschrijven. Er komt geen eind aan.’

‘We kregen onze beschrijving van de stoel terug. Rein had er wat commentaar onder gezet. Sommigen geven aan hoe ze tegen de stoel aankijken. Dat geeft een heel ander soort beschrijving. Je kunt dan niet alles zien ...’

‘De beschrijving van de bevestiging van de poten is een probleem. Je kunt dat veel handiger tekenen.’

‘Een aanduiding als “dingetje” is niet erg duidelijk.’

Vooral de laatste drie fragmenten geven duidelijk aan dat er inzicht in het beschrijven ontstaat, zowel in soorten beschrijvingen als in woordgebruik bij beschrijvingen. Ook worden de leerlingen geconfronteerd met de keuze voor beschrijving of tekening.

Tot slot van deze lessen deed ik een pantomime voor de klas. Ik maakte de bewegingen die ik iedere morgen ook maak bij het poetsen van mijn tanden.

Een leerling schrijft daarover:

‘Het derde was een soort strikvraag. De leraar deed een paar bewegingen met zijn handen die je moest beschrijven. Iedereen ging toen interpreteren en dat was fout. We hadden gewoon de bewegingen moeten beschrijven.’

Het kettinglezen

Bij kettinglezen krijgen de leerlingen de producten van alle leerlingen te zien. Na een bepaalde tijd werden de schrijfsels doorgegeven.

Logboekfragment:

‘De bel was gegaan en er werd gevraagd of iedereen een beschrijving had over een onderwerp dat je wel aanstond. Alleen Henny had het niet af. Eerst werden drie logboeken voorgelezen en daarna kregen we allemaal een papier. Boven onze beschrijvingen moesten we een titel zetten en ieder-

een kreeg een nummer. Toen moest iedereen een plaats opschuiven en je moest van de beschrijving van ieder persoon apart een samenvattinkje maken. Voor iedere beschrijving kreeg je één minuut; een zenuwwerkje zo gezegd. Een paar beschrijvingen begreep ik niet, daar heb ik gezet waar ik dacht dat het over ging, dus gegokt (!). Dit duurde zolang dat de bel ging en we net klaar waren.

In je eigen woorden samenvatten waar je over gelezen hebt, dat was het doel hiervan. Ik vond het zenuwwerk, en ik had m'n zakdoek niet in m'n zak, dus ik had ook nog een snotneus.'

De stukjes waren bedoeld om er een krant mee te maken. Zes groepen werden er gevormd, die elk een pagina zouden vullen met een bepaald onderwerp.

Nu moesten de artikelen over de pagina's verdeeld. Dat was een hele klus, want op zich hadden die artikelen weinig gemeen.

Categoriseren

We gingen dus aan het categoriseren. Een leerling schrijft daarover:

'Daarna gingen we even naar Fik kijken want die moest de rubrieken opschrijven op het bord dus. Daar was iedereen het niet zo erg mee eens.'

Deze constatering in een logboek is een flauwe afspiegeling van wat er werkelijk in de klas gebeurde. Er ontsponnen zich heftige discussies, en argumenten voor en tegen vlogen je om de oren. Er werd dus heel actief gedacht door bijna iedereen.

Er moest uiteindelijk een oplossing komen. En die kwam er natuurlijk ook. Maar het denkproces achter die oplossing was veel belangrijker. Vooral de discussie of een stukje over een cavia nu bij de rubriek 'dieren' of 'hobby' hoorde, staat mij nog duidelijk voor de geest. De schrijfster ervan die over haar eigen cavia had geschreven was maar moeilijk van de categorie 'hobby' af te brengen. De meerderheid van de klas beargumenteerde een plaats in de rubriek 'dieren'.

Het maken van een eindprodukt (Het klaren van een klus)

Het werkdoel was het in elkaar zetten van een krant. Zo'n klus wordt enorm gewaardeerd, heb ik gemerkt. Leerlingen vinden het heerlijk om

iets te maken en ze stoppen er enorm veel energie in. Er moet stevig worden samengewerkt en zaken als lay-out en afwerking nemen een belangrijke plaats in. Bovendien is het produkt natuurlijk bedoeld om getoond te worden, al is dat ook alleen binnen de veilige omgeving van de klas. Het is dus een eindprodukt waaraan eisen gesteld kunnen worden. Er is publiek dat komt kijken. We zijn een eindje op weg naar het transactionele.

Een leerling schrijft over het maken van 'de krant':

'Dit was de tiende les. We zijn vandaag verder gegaan met het krant maken. De andere jongens van mijn groep hadden gisteren de indeling gemaakt. Vandaag hebben we de stukjes overgeschreven in kolommen.

We hebben de stukjes ook ingekort als dat nodig was. We hebben ook sport en reclame erbij gezocht en een FC Knuddestrip. Morgen gaan we alles opplakken en indelen.'

Hiermee eindig ik de beschrijving van het eerste project. Er is een start gemaakt, er is een gewenning ontstaan aan het logboek, er is met een aantal werkvormen geoefend, er is duidelijk geworden wat 'beschrijven' is en er is een maakklus tot een goed einde gebracht. Er is ook een begin gemaakt met het verbeteren van de relatie tussen de leerlingen en mijzelf. Vooral die verbeterende relatie zullen we hard nodig hebben in de volgende projecten.

Project 'Relaties'

Het is ondoenlijk om binnen de omvang van dit artikel een even uitgebreide beschrijving te geven van dit project. De precieze invulling zal misschien duister blijven. Wel geef ik wat overwegingen in het project die aangeven hoe we verder zijn gegaan op de lijnen die in het begin van het artikel zijn uitgezet. Ik geef verder wat reacties van de leerlingen op het project en zelf plaats ik ook enkele kanttekeningen.

— We wilden een duidelijk onderwerp. Dit onderwerp moest dicht bij de leerling staan. Ze moesten er ook iets van kunnen leren. Bovendien moest er aanleiding zijn tot reële schrijfsituaties. Een onderwerp als 'relaties' voldoet hieraan, dachten we. Vooral als we het onderwerp beper-

ken tot relaties binnen de school. Centraal kwamen te staan de relaties tussen leerlingen en de relatie leerling/leraar. Vooral de relatie leerling/leraar is iets waaraan gewerkt kan worden. Soms is er geen sprake van een goede relatie en gaat het omgaan met elkaar uit van het gebruik van macht (soms door de leraar, soms door de klas bij een leraar die geen orde kan houden).

Ook de relatie tussen leerlingen onderling is niet altijd goed. Binnen de klas heersen vaak ook macht en tweedracht. We willen de leerlingen laten ontdekken hoe een en ander zit in hun situatie. We hopen ook dat verhoudingen verbeterd kunnen worden. Dat is voor ons uiterst belangrijk, want onze manier van werken kan alleen gedijsen in een sfeer van wederzijds vertrouwen.

— We wilden verder werken aan 'samenvatten'. Maar dat niet op de geijkte manier door de leerlingen een systeem aan te leren. We wilden onderzoeken hoe leerlingen te werk gaan als ze gebeurtenissen navertellen of beschrijven.

In deze situaties is er telkens sprake van samenvatten.

Wat zijn nu de criteria waarop een leerling kiest bij zo'n samenvatting?

— Naast de directe ervaringen wilden we ook wat tweedehands ervaringen invoeren (ervaringen van anderen). Daarom hebben we gekozen voor een drietal literaire teksten. Dit om het denken rond relaties wat te veralgemenen. Natuurlijk is daarna weer teruggekoppeld naar de eigen situatie. Want tenslotte werd daaraan gewerkt.

— De logboeken moesten weer een belangrijke plaats innemen binnen dit project. Er moest inkomen:

- * wat er in de les gebeurde
- * hoe een en ander ervaren werd
- * wat er geleerd werd (soms overgenomen van het bord in de vorm van door leerlingen zelf gevonden 'regels')
- * de uitwerking van een aantal opdrachten.

Het logboek had duidelijk drie functies:

- 1 als verslag van de les naar andere leerlingen
- 2 om het geleerde vast te leggen
- 3 als middel tot evaluatie, want er kwam een nabespeking van het hele project in.

Door het laten voorlezen en vergelijken werden de leerlingen gedwongen regelmatig hun logboek bij te houden. En ik hoop dat de kwaliteit erdoor verbetert. Ik heb gemerkt dat als je binnen klassen gaat werken aan relaties en je daarbij de relatie leraar/leerling betreft, dan kan dat heel

bedreigend worden. Tenslotte is het onvermijdelijk dat ook de relatie met je collega's aan bod komt. Tenminste bij mij ging dat zo. Dat moet je wel eerst goed met je collega's doorspreken, anders is de kans op ruzie heel reëel. Nogmaals, het is niet vrijblijvend waar je mee bezig bent.

In het project zijn de relaties tussen leraar en leerling erg centraal komen te staan. De eigen schoolsituatie was uitgangspunt en werd vergeleken met situaties op een andere school.^{12 3 4}

Gekeken werd naar macht als tegenpool van een goede relatie.

Het eindprodukt was een brief die leerlingen schreven aan een collega. Daarin geven ze hun visie op de situatie in die klas. De brieven zijn door de collega's persoonlijk beantwoord. Door de brieven is de relatie tussen een bepaalde klas en een collega ook duidelijk verbeterd. Dit niet in het minst door de genuanceerde manier waarop de leerlingen op de situatie in konden gaan.

Verloop project

Algemeen:

- uitgaan van directe ervaringen
- verder werken met schrijfpdrachten
- logboek.

Dieper ingaan op:

- gecompliceerder schrijfvormen (niet alleen beschrijven)
- bewust samenvatten van gebeurtenissen.

Nieuw:

- werken met ervaringen die van buiten de klas-situatie komen
- de bron: literaire teksten.

Les 1

Klassikaal gesprek over gevoel dat je bekruipt als je de school binnen komt.

Eigen ervaringen van die morgen opschrijven en die voorlezen.

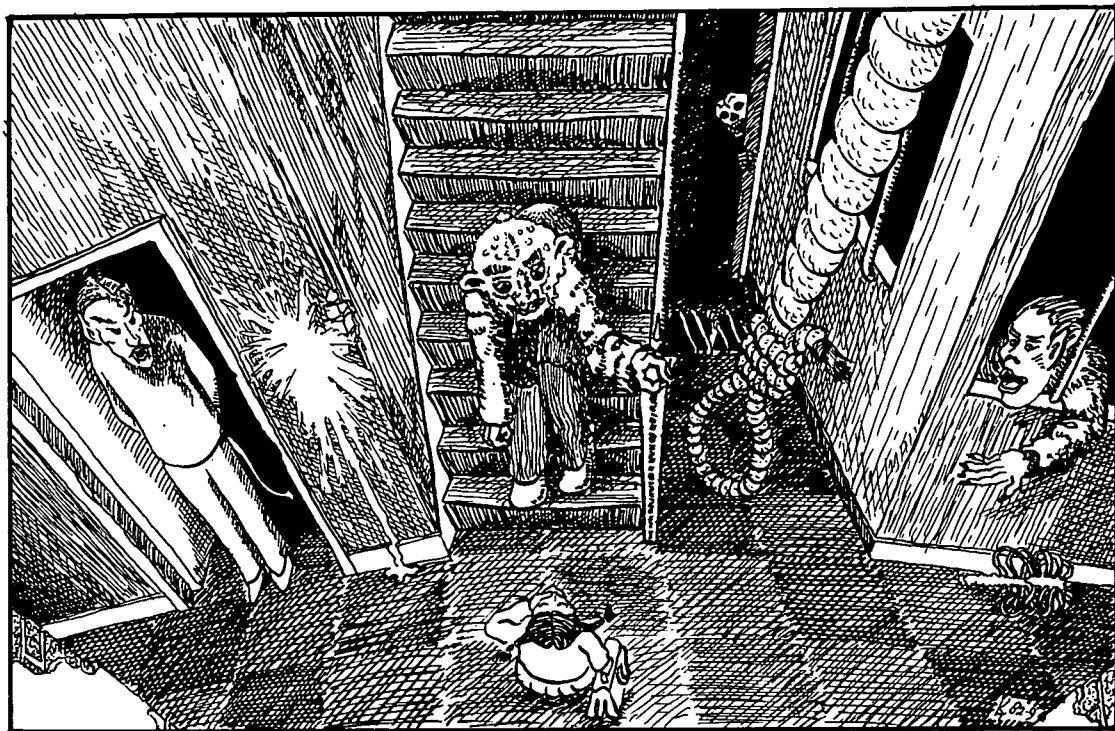
Les 2

Verhaaltjes teruggeven, commentaar bespreken. In kleine groepjes wordt een verhaal uitgekozen dat zich leent voor uitbeelding. Scene op papier zetten en spelen. Nabespeking.

Logboek: Eén van de scènes navertellen en becommentariëren. Niet je eigen scene.

Les 3

Videoband. Leerlingen maken aantekeningen

Het gevoel dat je bekruipt als je de school binnenkomt ...

over de rol die verschillende personen spelen.
Klasgesprek waarin 'relaties' centraal staan.
Logboek: Beschrijf de scene uit de film die je het meest heeft aangesproken.

Les 4

Opdracht: De situatie op het Rivendell-college te beschrijven. Het gaat daarbij vooral om de sfeer en de relaties tussen leraar/leerling en de leerlingen onderling.

Les 5

Opdracht: De eigen schoolsituatie te beschrijven zoals dat in les 4 van de andere school is gedaan. Bespreking beschrijvingen. Het gaat om de gemeenschappelijke ervaringen.
Logboek: Schrijf op de leukste ervaring van deze dag.

Les 6

Gesprek over reactie van ouders op schoolgaan; hoe reageren ze als je thuiskomt?
Voor jezelf opschrijven hoe zo iets thuis bij jou

gebeurt.

Voorlezen en situaties uitspelen.

Logboek: Hoe zou je willen dat je ouders zich met je schoolgaan bemoeien?

Les 7

Uitgebreid gesprek over de gewenste instelling van de ouders.

Lezen uit 'Hoe Mieke Mom haar maffe moeder vindt' blz. 42-54.

Nabespreking. Wat zou de schrijver bedoelen met dit verhaal en wat is er reëel in?

Aantekeningen maken van het gesprek.

Logboek: Inhoud van het verhaal, oordeel, wat viel op in de nabespreking.

Les 8

Lezen uit 'Twee vorstinnen en een vorst', hfdst. 'De leraar'.

Nagesprek.

Logboek: Wat valt je op aan de relatie leraar/leerling?

Les 9

In groepen van 5 à 6 leerlingen scenes maken hoe het probleem van de afwezige kleding bij ons op school zou worden opgelost?

Scenes spelen en opnemen op video. Aantekeningen maken over de relatie.

Logboek: Hoe was de relatie leraar/leerling?

Les 10

Afdraaien en bespreken video-band. Bespreken van scenes speciaal t.a.v. de relatie leraar/leerling.

Voorlezen: 'Bint', hfdst. 'De Hel'.

Logboek: Noteer relatie leraar/leerling.

Les 11

Scene spelen van Bint. Leraar is De Bree. De klas moet proberen de loop te veranderen en de leraar te verleiden tot ander gedrag. Het begin is gelijk aan Bint, maar dan brengt de klas verandering. Hoe, dat maakt de klas uit. De leraar heeft wel sancties. Wie 'eruit' wordt gestuurd, doet niet meer mee. De scene moet ook reëel blijven.

- leraar verlaat de klas voor 5 minuten
- klas pleegt overleg
- leraar komt binnen als De Bree verkleed
- de scene wordt ongeveer 10 minuten volgehouden en opgenomen op video
- afdraaien en nabespreken
- logboek: wat gebeurde er in de relatie?

Les 12

Aangeven hoe je je de ideale situatie leraar/leerling eigenlijk voorstelt: wat is een ideale leraar, les (schrijfpoddracht).

Voorlezen schrijfsels plus discussie.

Logboek: wat waren de belangrijkste punten uit de discussie?

Les 13

Slotopdracht: Schrijf een brief waarin je o.a. vertelt over het project.

Map ordenen, eendoordeel geven over het project.

Reacties uit de logboeken

... over de logboeken zelf:

'Hè, bah, weer logboeken schrijven, daar krijg ik nu wel genoeg van.'

'Vandaag hadden weer vijf mensen hun logboek niet af. We hebben daarom maar besloten dat we

het logboek onder de les schrijven. Daar ben ik dus nu mee bezig.'

'Natuurlijk begonnen we de les weer met logboeken bespreken, daar krijg ik nog eens de hik van.'

Nog niet alles koek en ei dus met die logboeken. Maar ik vind nog steeds dat de training in het regelmatig schrijven in die logboeken wel nodig is. In het derde project hebben we de logboeken niet meer laten voorlezen. Toch heeft toen iedereen het logboek goed bijgehouden. Wel gebeurde dat onder de les en op momenten dat er iets belangrijks gebeurde. Eenmaal per week las ik de logboeken door en reageerde helpend en belangstellend. De leerlingen stelden ook vragen. Het werd nu dus echt communicatiemiddel en werd meer normaal-functioneel gebruikt.⁵ Deze functie werd ook door de leerlingen benut en gewaardeerd. Aan het eind van het schooljaar is het verzet tegen het logboek helemaal verdwenen.

... over het schrijven van een brief aan een collega:

'Vandaag moeten we al beginnen met een brief aan een leraar of lerares. Dat is moeilijk! Aan wie zou ik een brief moeten schrijven! Nou, dat verzin ik nog wel.'

'Uit pure ellende heb ik de brief dan maar aan ... geschreven. Rein zegt dat het een prima brief is. Nou ik hoop het maar.'

Bovenstaande fragmenten geven aan dat het niet gemakkelijk was om de brief te schrijven. Tenslotte gaat hij naar iemand die je ook weer tegenkomt. Je wilt je kritiek kwijt, maar hoe ver kun je gaan. De leerlingen hebben de situatie toch heel goed aanvoeld en onderstaande brief is een resultaat van al het gezwoeg.

De brief

Zaltbommel, 8-12-'81

Mevrouw ...

Deze brief had u misschien wel verwacht want ik ben het niet eens met dat plan van die halve punt eraf te halen.

Misschien denkt u wel van: hè daar begint ze weer te zeuren.

Dat is ook wel terecht, maar als ik het met een plan niet eens ben, probeer ik een beter te verzinnen.

Anders slaat al dat gezeur nergens op. Daarom had ik het volgende bedacht.

Nu is het zo als je 3x slecht je huiswerk maakt gaat er een halve punt af.

Waarom doet u niet als je goed je huiswerk maakt een halve punt erbij en 3x slecht een halve punt eraf.

Dus nu zit er een positieve en een negatieve kant aan.

Dit heb ik in de klas ook voorgesteld en de meesten waren het er wel mee eens.

Ik hoop dat u dit een goed plan vind.'

En uiteindelijk is de slotconclusie van dit meisje over het hele project:

Eindverslag

Dit was een ontzettend leerzaam project. Je kon niet elke dag zeggen van ik heb dit geleerd en dat geleerd. Maar nu ik zo terugkijk zie ik dat we een heel stuk vooruit zijn gegaan als klas.

Dit project heeft ook een heleboel discussies met

andere leraren losgemaakt. Het heeft ook een heleboel personen die op school hun tijd maar uitzaten wat actiever gemaakt. 't Was dus wel geslaagd. 't Heeft ook resultaten gebracht. Rein m'n complimenten.

Het spel

Tenslotte het spel Bint. Het doel is dat de machtsverhouding verandert. De klas moet proberen te komen tot een begin van relatie. De klassen reageren heel verschillend. Een passage uit mijn eigen logboek:

'De dag van Bint. De les verliep in 3a en 3d totaal verschillend wat sfeer betreft. Ik zet daarom de onderdelen en de aanpak van de klas in twee kolommen naast elkaar.

Ik denk dat nergens zo duidelijk de structuur van een klas naar voren komt als in zo'n les, waarin veel gevraagd wordt van de samenwerking van de leerlingen.

Zowel de voorbereiding als 'het spel van Bint' zijn opgenomen op de video. Leerlingen bedienden de camera. Ze deden dat heel vakkundig. Vooral René uit 3a zorgde voor prima beelden.

3a

Uitdelen stencil. Even erover praten. Direct daarna verlaat ik de klas.

5 minuten voorbereiding. Veel door elkaar gepraat. Toch komt de klas tot een plan. Ineke bijvoorbeeld speelt daarbij een grote rol.

Het spel

De klas reageert opstandig. Vliegtuigjes gooien en dergelijke. Ik neem eerst de namen door. Dan start ik een dictee. Zinnen als: De leraar haat zijn leerlingen als de pest. Er komen uit de klas wel aangevers ter verbetering van de sfeer, maar de tenor blijft onmachtig opstandig. Ik reageer ook barbaars en 'stuur er een paar uit'. Ook laat ik werk overmaken.

3d

De leerlingen komen al met vliegtuigen en propen binnen. Uitdelen stencil. Vrij uitgebreide toelichting: klas is zeer rumoerig. Voor ik de klas verlaat hou ik eerst nog een preek. Zonder die preek had ik de klas niet uitgedurfd.

De voorbereiding wordt één chaos. Niemand luistert naar een ander. Een groepje probeert het nog wel, maar ze worden afgebeekt.

Sommige leerlingen horen helemaal niets. Ze rennen louter achter hun eigen vliegtuigen aan. Wat er verder gebeurt beseffen ze nauwelijks.

Opstandige start, maar minder opstandig dan in 3a. Ik stuur er een aantal uit. Weer de namen (present meneer) en het dictee. Ik laat een leerling een ander verraden die een vliegtuigje gooit. Ik beloon met een snoepje. Aan het eind komen er een paar met vragen als: moet het nu zo! De meerderheid blijft gewoon opstandig en gooit als ze de kans krijgen. Ik besluit met het verlaten van

de klas. Ieder krijgt thuis een brief, waarin staat dat de klas zaterdag moet terugkomen van 10 tot 4.

Kijken naar de video. Gezellig en ontspannen. Veel opmerkingen uit de klas bij de beelden.

De klas is doodstil tijdens het terugkijken. Genadeloos blijkt de onmacht om samen te werken. Goedwillende leerlingen vinden er niets meer aan. Ze voelen het geheel als mislukt.

Verslag schrijven in logboek.

Ik maak wat bemoedigende opmerkingen. Daarna verslag in logboek. Ik ben benieuwd wat ze schrijven. Het is in doodse stilte gebeurd. Ik heb me er niet mee bemoeid.

Er is verder niet meer over de les gesproken. Er was geen tijd meer. Ik heb daarom eerst gekozen voor schriftelijk reageren in het logboek. Maar er valt natuurlijk ook nog heel veel te praten. Vooral het effect van deze les op 3d intrigeerde me. Ik ben heel benieuwd of het sfeerverbeterend gaat werken. De confrontatie met zichzelf maakte ze in ieder geval erg stil.'

Project 'Samenwerking'

Les 1

De leerlingen gaan de kelder in, deur op slot, licht uit.

Na deze ervaring schrijven ze een verhaal waarin ze aangeven hoe het verder zou gaan als ze met een groep in de kelder zouden zitten opgesloten. De verhalen worden door de docent gelezen.

Les 2

Er worden groepen gevormd. De groepen krijgen een doos met spelletjes. Het is de bedoeling om als groep het snelst alle spelletjes uit de doos op te lossen.

Tenslotte is er nog een vage 'opdracht'. Elke groep krijgt een doos met enkele blokken. Rara, wat moet je ermee.

Les 3

Voorlezen kelderverhalen plus gesprek over inhoud en aanpak. Daarna nabespreking in groepen van de spelletjesles.

Les 4

Afronden nabespreking uit vorige les. Daarna werken aan de opdracht: geef een uitbeelding van het begrip 'samenwerking'. Hoe je het aanpakt

maakt iedere groep zelf uit. Alles is toegestaan. Voorbereiding in les 5, presentatie in les 6.

Les 6

Na de laatste presentatie interviewen tweetallen elkaar over de gevolgde aanpak bij het uitvoeren van de opdracht.

Les 7

Oefeninterviews. We nemen de hoofdpersonen uit de IKON-tv-serie 'Allemaal Tuig'. Zij worden geïnterviewd. Eerst worden de interviews voorbereid.

Les 8

De interviews worden gehouden en op de band vastgelegd.

Les 9

Nabespreking van de interviews.

Les 10

Voorbereiding van een echt interview. Elke groep bepaalt wie er wordt geïnterviewd. Centraal in het interview moet staan het begrip 'samenwerking'.

Les 11

Uitvoeren van het interview.

Les 12

Uitwerken van het interview.

Les 13

Presentatie in de klas plus evaluatie van het interview.

Les 14

Opdracht om een boekje samen te stellen. Centraal staat het interview dat gehouden is. Verder in het boekje: beschouwing over de samenwerking in de groep zelf plus evaluatie van het project.

Les 15 t/m 18

Verder werken aan het boekje.

Les 19

Eindopdracht: brief aan docent. De opdracht verschilt per groep, sluit aan op het niveau van samenwerken in die groep en wordt door ieder individueel gemaakt.

Enkele overwegingen

— Bij 'samenwerking' zijn we verder gegaan met waar we in 'relaties' mee begonnen zijn. Er blijkt grote behoefte in de klas naar verdere verdieping. Het onderwerp is nog niet echt uitgeput.

— Ik heb de leerlingen zelf veel laten samenwerken. Zo kreeg het onderwerp een dubbele bodem. Het ging ergens over, maar het onderwerp werd ook aan den lijve beleefd.

— Het interview is ingevoegd om aan tweedehands informatie te komen. Hier bleek trouwens hoe snel je te ver springt. Niet wat de techniek 'interview' betreft, maar wel als het gaat over het onderwerp. Interviews met gezinsleden en scholieren van andere scholen bleken het inzicht in 'samenwerken' te verdiepen. Maar interviews met bijvoorbeeld politie leverden geen verdieping op. Wat daar verteld werd bleef los staan en koppelde niet echt aan de eigen beleving.

— Bij bijvoorbeeld het organiseren van de interviews kregen de leerlingen meer vrijheid. De eerste twee projecten lagen helemaal vast; alles was tevoren geregeld en bepaald. De vrijheid bleken de leerlingen overigens gemakkelijk aan te kunnen.

— In het project was op verzoek van de leerlingen weer een doe-klus opgenomen. Er is een boekje samengesteld over samenwerking. Het boekje kwam door groepswork tot stand.

— Er is per groep ook een eindopdracht verstrekt. Die bestond uit een brief die aan de leraar gericht moest zijn. In die brief konden de leerlingen ingaan op bepaalde aspecten van het proces dat was doorgemaakt. Die opdrachten werkten erg individualiserend, want het proces was in elke groep anders verlopen. Er waren groepen waar de

samenwerking prima verliep en daar was de opdracht gericht op het verdiegingsproces, maar andere groepen hadden onderling grote problemen en die kregen dan de opdracht om de eigen problemen te beschrijven.

— Tijdens dit project bleek heel duidelijk dat schrijven voor de meeste leerlingen geen probleem meer is. Ze zijn vaak trots op wat ze geschreven hebben en ze willen graag dat anderen er kennis van nemen. Ze merken dat hun producten serieus genomen worden en ze zijn daardoor ook bereid zelf serieus te reageren. Als voorbeeld plaats ik een brief van een jongen die beschrijft waarom hij besloot de samenwerking met zijn groep te verbreken en individueel verder te gaan. Het gaat om een eindopdracht die beoordeeld gaat worden voor een cijfer.

De eindopdracht

Beste Ton,

In de loop van de werkzaamheden aan het boekje besloot jij om maar alleen verder te gaan. De samenwerking leek mislukt.

Maar aan het eind van het project zijn jullie gelukkig toch met één boekje voor de dag gekomen.

Wil jij me in een brief eens precies uitleggen hoe het nu kwam dat jij besloot alleen verder te gaan. Vertel me ook eens hoe je dat vond. Geef tenslotte aan hoe jullie elkaar weer tegenkwamen.

Zo'n mislukking in de samenwerking is helemaal niet erg. Daar leer je juist veel van. Maar om in de toekomst dergelijke mislukkingen te voorkomen is het erg belangrijk dat je je goed realiseert hoe zoiets komt. Daarom vind ik jouw brief erg belangrijk. Ik hoop dat we allemaal veel van jullie problemen kunnen leren.

*Heel veel succes,
Rein*

De uitwerking

Zaltbommel, 22-3-'82

*Beste Rein,
Toen ik hoorde dat we een opdracht kregen, vragen over het project, wist ik meteen welke vragen wij zouden krijgen. Ik hoop dat ik aan jou in de-*

ze brief duidelijk kan uitleggen (over alles) wat er in onze groep tijdens het project gebeurd is. Er zullen wel dingen tussen zitten die je al wist maar ik hoop toch dat ik nu mijn standpunten beter weer kan geven dan tijdens de lessen.

In het begin was de samenwerking tussen ons best wel goed, maar helemaal op mijn gemak heb ik me nooit gevoeld, want al vanaf het begin vond ik dat er teveel van mij moest komen. Na ons interview met de politie en toen we dus aan het boekje moesten beginnen moest ik steeds meer gaan doen.

Ik vind het helemaal niet erg als ik moet werken maar ik kan niet optimaal werken als ik met mensen ben die liever lui dan moe zijn, ik kan het beste werken met mensen die er ook iets voor over hebben.

Toen we aan het boekje begonnen waren heb ik een hele les in mijn eentje zitten werken terwijl de anderen in tijdschriften aan het bladeren waren en toen vond ik het genoeg. Er is toen nog een discussie ontstaan tussen Nico en mij (p.s.) waar je zelf bij hebt gestaan, maar op dat moment vond ik het beter om voor mezelf te gaan werken. Zodat de anderen toch ook nog wat moesten doen en omdat ik me niet meer kon verenigen met de manier waarop wij werkten.

Als ik nog even op die discussie terug mag komen, er waren leerlingen die mijn standpunt bevestigden en ik vond het echt beter voor allebei de partijen om gescheiden verder te gaan. Misschien dat de anderen mij een zeikerd vonden. Maar op zo'n moment zeg ik stop en ga ik veel liever alleen verder.

Met het goedkomen van het conflict kwam toch weer de samenwerking boven drijven. Als we apart hadden blijven werken waren de boekjes niet goed uitgekomen dit neemt niet weg dat de dingen die in mijn boekje staan niet met de groep besproken zijn, het is allemaal vanuit mijn standpunt (uit) geschreven.

De goedkoming is eigenlijk voor het grootste deel door Nico ontstaan omdat hij aan mij vroeg of hij een stukje in mijn boekje mocht schrijven, maar de rest van de groep is pas gaan werken toen ik weg was. Toch denk ik niet dat ik bij volgende projecten met deze groep zal samenwerken.

Ik hoop nu Rein dat je beter begrijpt waarom ik

ben weggegaan, hoe dat het kwam dat ik weer terugkwam en mijn conclusie aan het eind waarom ik de volgende keer hier bij een andere groep zit.

Ton 3a

Reactie

Beste Ton,

Bedankt voor je duidelijke brief. Jouw standpunt is voor mij nu heel begrijpelijk.

Ik vind dat je de brief overzichtelijk hebt opgesteld. Je volgt het hele proces. Je doet dat duidelijk gestructureerd.

Rein

Hoe gaan we verder

De bedoeling is dat ik langzaam verder ga op de lijn naar steeds grotere zelfstandigheid van de leerling. In ieder geval ga ik de opdrachten minder structureren. De leerling krijgt meer inbreng in de opdrachten en de opdrachten worden meer individueel.

Ik vind dat het onderwerp essentieel is. Het moet de leerlingen motiveren er iets van te willen leren. Dan pas heeft het proces van verwerking effect. De koppeling aan de eigen ervaring is even belangrijk. Mijn taak zal het zijn er op te letten dat die koppeling ook tot stand komt. Het expressieve schrijven speelt daarbij een grote rol, evenals de communicatie via het logboek. Transactionele schrijfsels zullen voorkomen, maar dan alleen voor een heel reëel publiek. Schrijven voor een publiek dat te ver af staat is te hoog gegrepen.

Eerstehands informatie blijft steeds uitgangspunt, hoever je kunt gaan met tweedehands informatie is nog niet geheel duidelijk. Maar ook hier zijn de stappen gauw te groot. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de uitwerking van sommige interviews: leerlingen schrijven klakkeloos over wat iemand zegt, zonder de essentie weer te geven, die ze in de meeste gevallen ook niet hebben begrepen.

Voor je het weet hangt de opgedane kennis weer in de lucht. Zie daarvoor het voorafgaande artikel⁶, waarin het vooral gaat om conceptualiserend schrijven.

De onderlinge sfeer, de echte belangstelling, het

onderlinge vertrouwen zijn ook onontbeerlijk. Binnen deze voorwaarden kan er sprake zijn van echt verwerken. De ervaringen met de projecten geven mij goede hoop, dat dit ook echt gebeurt.

Noten

- 1 Rivendell-college te Uden *Videoband*.
- 2 Guus Kuijer *Hoe Mieke Mom haar maffe moeder vindt*.
- 3 A.J. Peskens *Twee vorstinnen en een vorst*.
- 4 F. Bordewijk *Bint*.
- 5 Peter Medway *Finding a language* Chameleon, Kent 1980.
- 6 Het artikel van Jan Lips, Willem Spee en Betske Tans-Salverda in dit nummer.

MMMOERR...

fijn dat-ie er weer is:

niet alleen de praktijk in de klas — ook de visie erachter
moesten meer mensen van genieten ...

dat kan: maak ze VON-lid!

De *snelste* enthousiasteling die drie leden werft, maakt het te gek — ontvangt f 11!

Schrijf op een briefkaartje: naam, adres, telefoonnummer en soort onderwijs van de drie nieuwe leden én je eigen naam en adres (plus postgiro-nummer of bank-nummer — want je weet maar nooit ...)